

İNSANI ANLAMAK

zihinden
zihniyete
kendimizi
tanımanın
bilimsel
zemini

**ETYEN
MAHÇUPYAN**

hayykitap

İNSANI ANLAMAK

zihinden
zihniyete
kendimizi
tanımanın
bilimsel
zemini

**ETYEN
MAHÇUPYAN**

..... / /

Hayykitap - 744
Bize Söylenmeyenler - 59

İnsanı Anlamak
Etyen Mahçupyan

Kapak Tasarımı: Bora Tekoğul
Sayfa Tasarımı: Turgut Kasay

ISBN: 978-625-7909-49-5
1. Baskı: İstanbul, Mayıs 2020

Baskı: Yıkılmazlar Basım Yay.
Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B
Güneşli - İstanbul
Sertifika No: 45464
Tel: 0212 630 64 73

Hayykitap
Zeytinoğlu Cad. Şehit Erdoğan İban Sk.
No: 36 Akatlar, Beşiktaş 34335 İstanbul
Tel: 0212 352 00 50 Faks: 0212 352 00 51
info@hayykitap.com
www.hayykitap.com
facebook.com/hayykitap
twitter.com/hayykitap
instagram.com/hayykitap
Sertifika No: 12408

© Bu kitabın tüm hakları
Hayygrup Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İNSANI ANLAMAK

zihinden
zihniyete
kendimizi
tanımanın
bilimsel
zemini

**ETYEN
MAHÇUPYAN**

İçindekiler

Kişisel bir not.....	11
Giriş	19
ZİHİN	25
1. Hayatın oluşumu ve yaşam gücü	27
Deney ve gerçek.....	27
Genlerden organizmaya	29
İrade dışı irade: Homeostasis	31
İrade dışı seçim: Evrim	34
Evrime ve yaratılış	37
2. Doğanın ilk çocukları: Bakteriler	40
Basit bakterilerin karmaşık hayatı	40
Çoğalma, cinsellik ve gelişmiş bakteriler	42
Simbiyoz ve doğanın evrimi.....	45
3. Bakteriden insana: Uzmanlaşma ve simetri	48
Hücre kolonilerinden çokhücrelilere.....	48
Şekilsiz ve simetrik hayvanlar	50
Omurgalılar.....	53
İnsana dair.....	55
4. Beyinden zihne	60
Dokunmanın sihri.....	60
Vücudumuz aklımızdır	62
Beynin mekaniği: Nöronların dünyası	63
Haritalar ve imgeler	66

Etyen Mahçupyan

Liseyi Robert Kolej’de okudu. Boğaziçi Üniversitesi’nde kimya mühendisliği lisansı ve işletme yüksek lisansı, ardından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde ekonomi yüksek lisansı aldı. Öğretim üyeliği, ticaret, şirket yöneticiliği, senaristlik, danışmanlık ve köşe yazarlığı yaptı. Çok sayıda televizyon programı yürüttü. Yirmiye yakın kitabı bulunmaktadır.

Sinir sistemi.....	68
Beynin aklı	70
Zihin: Referanslar ve farkındalık.....	73
5. Zihnin ruhu: Duygu deneyimleri	76
Vücudun iç algısı	76
Zihindeki bedensel işaretler	79
Öznelliğin egemenliği.....	81
Rasyonalite ve kültür	84
6. Zihnin becerisi: Bilişsellik	88
Gerçekliğin inşası.....	88
Zihindeki taslaklar ve hafıza.....	90
Öğrenme	94
Muhakeme ve anlam üretme.....	96
7. Bilinçdışı ve bilinç.....	99
Tanıma ve adaptasyon.....	99
Bilinçdışı nasıl çalışıyor?	101
Önbenlik ve bilinçdışı farkındalık.....	103
Öznellik	106
Bilinç ve benlik.....	107
DÜŞÜNCE.....	111
1. Nedensellik ve hikâye	113
Albert Michotte.....	113
Nedenselliğin kuramı.....	115
Bebeğin zihni.....	117
İradi eylem ve niteliksel nedensellik	119
Anlama ihtiyacı ve hikâyelerimiz.....	122
2. Hikâyenin gerçek sahibi	126
Tutarlılık arayışı.....	126

İki zihinsel mekanizma	128
Bilinçdışı: Normalin modelleştirilmesi.....	130
Bilinç: Odaklanma ve sebat	134
Doğrulama ihtiyacı.....	137
3. Bilinçten bilinçli uzaklaşma.....	139
Uzmanlığın sıkıntısı.....	139
Paul E. Meehl	141
Klinikçi ve hastası	143
Algoritmanın cazibesi	145
4. Bilinçten bilinçdışı uzaklaşma	149
Alguların yanıltıcılığı ve adaptasyon.....	149
Amos Tversky ve Daniel Kahneman	152
Zihnin handikapları.....	155
Bağlam ve tuzaklar.....	157
Yanılgılar	161
Yanılsama ve kendini kandırma	166
5. Muhakeme ve tercih	170
Bilinçdışının hikâyeleri	170
Beklenti kuramı.....	173
Bağlam ve adaptasyon.....	178
Nasıl düşünüyoruz?	181
DAVRANIŞ	185
1. Kültürleşme.....	187
Refleks, alışkanlık ve amaçlılık	187
Beyin ve kişilik	189
Duygudan kültüre	192
Kültürel homeostasis.....	195
Kültürel zihin	197

2. Sosyal psikolojinin iki yolu.....	200
Savaş sonrası dönem ve Davranışçılık.....	200
Stanley Milgram'ın deneyi	202
Muzaffer Şerif.....	205
Robber's Cave deneyi.....	208
Kartezyen arayışlar.....	210
Bilinçdışının işlevi	213
3. Exxon çalışması	217
Robert Blake ve Jane Mouton	217
Başlangıç hikâyesi	220
Başarılı yöneticiyi arayış.....	222
Ya başarısız yöneticiler?	224
Grid semineri	226
4. Kuramın dönüşümü	230
'Yeni' kitap	230
Davranış tarzlarının anatomisi	233
Egemen ve destek tarzlar.....	237
Dürtüler	239
İlişki ve normlar	243
Kültür ve kurum.....	246
5. Deneyimler ve toplumsal kodlar.....	249
Kuramın uygulamaları	249
Subaylar ve bir general.....	251
Exxon terfi sistemi	254
United Airlines kokpit kültürü	256
Hofstede ve kültürel boyutlar.....	258
Bilimin yüzeyselleştirilmesi	261

ZİHNİYET	265
1. Homeostasisin egemenliği	267
Adaptasyon bilinci	267
Referans ihtiyacı	268
Doğruların kaynağı olarak ilişki	271
Düşünce ve davranışın birlikteliği.....	272
Zihindeki bilişsel paradigma.....	275
2. Davranışlardan zihniyete	279
İlişkinin kimliği ve dayandığı kodlar.....	279
Adaptasyonun yedi yolu	281
Öğrenme süreci olarak zihniyet.....	284
Demokratlık	286
Dönüştürücü adaptasyon ve dört zihniyet.....	290
3. Bilgi kuramından zihniyete	293
Büyük sorular	293
Bilgiye giden yol	296
İdealist yansıma ve ataerkil zihniyet	298
Materyalist yansıma ve otoriter zihniyet.....	300
Mutlak karşılıklılık ve relativist zihniyet.....	302
Göreceli karşılıklılık ve demokrat zihniyet	304
Zihniyetin tanımına doğru	307
4. Toplumsal ve zihinsel tasavvurlar	311
Değerler	311
Zihniyet bileşimleri ve toplumsal yapı	314
İdeolojiler ve dinler.....	318
Bilimsel yaklaşımlar	322
Zihniyetten zihne	326
5. Modernliğe hapsolme.....	330
Modernliğin zihniyeti.....	330

Surowiecki ve kitleler.....	333
Relativist yanığı	336
Thaler/Sunstein ve liberteryen ataerkillik.....	340
Modernliği kurtarma çabası.....	343
6. Modernliğin ötesi ve demokratlık.....	348
Modernliğe dışından bakmak	348
Beklentiler ve yanlışlanma	353
Nassim N. Taleb	356
Zihin gerçekliğe karşı: Covid-19.....	358
Karmaşıklık ve kırılğanlık	363
Anti-kırılğanlık ve demokratlık.....	366
EPILOG	371
Bir zihniyet kuramına doğru	373
Yüzeysel yaklaşımlar.....	373
Tarihçinin sağduyusu.....	375
Cesaretin sesi: Michel Foucault.....	378
Kuramın önermeleri	381
İnsanı tanımak.....	386
Kaynakça.....	389

Kişisel bir not

Zihniyet kavramını ilk kez ne zaman düşündüğümü, ya da aklıma nereden takıldığını hatırlamıyorum. Ancak bu kavramı anlamlı kılan bir duygu ile epeyce genç yaşta karşılaştığımı söyleyebilirim.

Ortaokul yıllarında annemin evimizi sıkça ziyaret eden arkadaşları arasında bazılarının nasıl içten içe sinirlendiğimi unutmam zor. Bunlar genellikle çevrelerindeki kişilerin tutumları ve tercihleri üzerinde baskı kurma eğilimi gösteren dominant kişilerdi. Öte yandan pek bilgili ya da akıllı da sayılmazlardı. Eksikliklerin farkında bile olmamaları eğlendirici olmakla birlikte sinir bozucuydu...

Meselenin karakter özellikleri ile açıklanamayacağı ortadaydı. Evimize girip çıkan çok sayıda insanı gözlemlediğimde, aynı karakterde, örneğin içe dönük, tedirgin, sabırlı, müşfik ya da kibirli olarak adlandırdığım birçok kişinin aynı davranmadığını görmekteydim. Beni asıl yadırgatan belirli kişilik özellikleri değil, belirli tutumlardı...

Kafama kazınan 'şaşırtıcı' nokta ise bu kişilerin kendi tutumlarını 'doğal hak' gibi görüp sergilemekte herhangi bir tereddüt geçirmemeleri, nasıl algılandıklarını bile fark etmemeleri. Dolayısıyla genç yaşta hayatın muammalarından biri ile karşılaşmıştım: Başkalarına irkiltici ve yadırgatıcı gelen bir tavır, insanın kendisine nasıl bu kadar doğal gelebiliyordu?

Hafızamdaki ikinci derin iz, üniversite yıllarımdaki sol hareketlerin kolay ve hızla şiddete savrulması ile kazındı. Ben de

neslimin birçok üyesi gibi solcu, hatta kendisini sosyalist olarak adlandıran biriydim. Ancak Boğaziçi Üniversitesi'nin kampüsünde solcu grupların eylemlerini izlediğimde tek duygum gördüklerimin sadece bireysel bir tutum olarak değil, siyaseten de 'aptalca' olduğuydu. Oysa bu öğrencilerin akılsız olma ihtimali yoktu... Nihayetle onlar da epeyce zorlu bir giriş sınavından başarı ile çıkmışlardı ve siyaset dışı konularda zengin içerikli yorumlar yapıyorlardı.

Onlara 'siyaset' gibi gelen eylemlerin bana bu denli yadırgatıcı gelmesinin nedeni zekâ farkı olmadığı gibi, ideoloji farkı da değildi çünkü rasyonalitenin hâkim olduğu makul tartışma ortamlarında çok da farklı yaklaşımlara sahip olmadığımızı görüyordum. Durumu daha geniş ele aldığımında bu farklılığın kişilik özellikleri ya da sosyoekonomik farklılıklarla da açıklanamayacağına teslim ediyordum.

Böylece kendimi ikinci kez benzer bir muammanın karşısında buldum. İnsanların tutumları onların tüm kişiliklerinin, ideolojilerinin, kültürel ve sosyal farklılaşmalarının ötesindeki bir alana işaret etmekteydi. Bu alanın ne olduğunu adlandırmam mümkün değildi ama en önemli özelliği ortadaydı: Zihnimizde öyle bir işlev ya da maharet vardı ki, kişinin tavrını büyük ölçüde belirlediği gibi, bu tavrı kişi için anlamlı ve doğal kılıyordu. Geri dönüp baktığımda bu mahareti bilinçle ilişkilendirdiğimi görüyorum. Henüz bilinçdışının maharetlerinin farkında değildim...

Sonraki yıllar bu soruları derinleştirip biçimlendirme açısından çok şanslı olduğum bir ortamda geçti. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) ekonomi bölümünde doktora derslerine başladım ve zihnimi açan hocalarla karşılaştım. Yahya Sezai Tezel sayesinde sosyoekonomik ve ideolojik olguları birer antropolojik anlama nesnesi haline getirmeyi öğrendim.

Tuncer Bulutay'ın bilgi kuramı dersinde bu konuyu nasıl sorunlaştırabileceğimi kavradım. İlkay Sunar sayesinde ise bilim tarihi çerçevesi içinde tüm anlamlandırma paradigmasını özümseme ve kritik düşünmeyi deneyimleme şansım oldu.

Bu öğrenme atmosferinde Foucault, Kuhn, Collingwood gibi insanların yazdıkları bana farklı anlama imkânları sundu ve sonraki düşüncelerimin çerçevesini oluşturdu. 1980 yılında üniversiteden ayrıldığımda vardığım sonuç şuydu:

Bilimi, ideolojileri, kültürleri ve tarihsel dönemleri kuşatan, onlara iç tutarlılık kazandıran, zihinsel düzlemde iskeletlerini oluşturan kendine özgü paradigmlar var. Bunlar zımni, yani farkında olmadığımız ve başkalarıyla da paylaştığımız için doğallaşmış paradigmlar. O nedenle sosyokültürel bir olguya 'içerden' baktığımızda nesnel olamıyoruz, çünkü biz de aynı kültürün paradigmasını taşıyoruz. Diğer taraftan söz konusu olguya dışarıdan bakarak da nesnel olmak zor, çünkü ilgili paradigmayı tanımıyoruz. Nitekim farklı paradigmaya sahip birinin bizimle ilgili bir olguyu anlaması da pek düşünülemez, çünkü paradigmamızı anlamadan 'bizi' anlamak mümkün olamaz...

Ne var ki 'anlamayı' olanaksız kılan bu değerlendirme hoşuma gitmemişti. Anlamanın ve nesnellüğün bir imkânı olmalıydı. Acaba hem içerden hem dışarıdan bakmayı sağlayacak bir zihinsel düzlem var mıydı? Farklı paradigmların ilişkilenebilmesi ve paylaşılması mümkün müydü? Bir başka kültürün paradigmasını, o kültürün içinde yaşamamamıza rağmen anlayabilir miydik? Yoksa kültürlerden ve dönemlerden bağımsız olarak hepimiz tüm olası paradigmları doğal olarak içselleştirmiş miydik?

Eğer farklı paradigmlar altında ortaya çıkarak anlam ve içerik kazanmış olan ideoloji, kültür ve tarihsel dönemleri anlaya-

bildiğimizi iddia edeceksek bunun zorunlu bir koşulu vardı: Her tarihsel an ve durumda paradigmalardan biri ya da bazı belirleyici olsa da, insan tüm paradigmaları zihninde taşımali ve bu sayede bir başka paradigma altında şekillenmiş olan olguları ‘anlama’ imkânı elde edebilmeliydi. Ben bu paradigmalara ‘zihniyet’ demeyi tercih ettim, ancak bunların nitelikleri hakkında bazı sezgiler dışında henüz bir fikrim yoktu.

Aynı dönemde, 1979 yılında, Amos Tversky ve Daniel Kahneman neoklasik iktisat teorisinin rasyonel insan davranışı varsayımının gerçeklere uymadığına işaret eden önemli bir makale yayımladılar. Ben bu katkının farkında bile olmadım. Farkına varsaydım da o sırada önemini anlayabileceğimden kuşkuluyum, çünkü Gerard Debreu’nün neoklasik iktisadın içkin varsayımlarını incelediği ‘Değer Kuramı’ (*Theory of Value*) adlı kitabı, benim açımdan bu iktisat anlayışının zaten ne denli gayri gerçekçi olduğunu kanıtlıyordu ve konuyu daha derinlikle ele almayı teşvik eden bir bakışım da yoktu.

Nitekim Tversky ve Kahneman 1990 sonrasında kulağıma tekrar çalındığında bile yaptıkları çalışmaları yine yeterince önemsemedim. Öne sürdükleri Prospect Theory’nin ekonomi alanında ima ettikleri anlaşılabilir benim için çok cazip değildi. Fakat bu durumda olayın psikoloji ve dolayısıyla zihin açısından uzantılarını da tümüyle ıskalamış oldum. Oysa bugün geldiğim çözümlmeye çok daha önceden varmam belki de mümkündür...

1980’li yılların ikinci yarısı benim için yine şanslı bir dönemi ifade etti. Eczacıbaşı Holding’in küçük bir firmasında yöneticilik yaparken karşıma bir eğitim semineri çıktı. Türkiye’de ilk kez düzenlenen Grid semineri düşünce çerçevemi doğrudan etkileyen nadir olaylardan biridir. Seminerin dayanağı-

“İnsan kendi üzerine düşünerek kendisini tanıyabilir mi? Bilinçli düşünceye açılan sonsuz krediler çağında bu soruya verilen cevaplar muhtemelen olumlu olacaktır. Fakat karar ve davranışların asıl belirleyicileri olsalar da, insanın farkında bile olmadığı bilinçdışı ve zihniyet kategorilerini hesaba katığımızda cevap şöyle olmalıdır: ‘Hayır, insan kendi üzerine düşünerek kendisini tanıyamaz, çünkü bilinçdışını ve zihniyetini ona ancak ilişki kurduğu başka insanlar gösterebilir.’ Etyen Mahçupyan, bilincin ve düşüncenin bağımsız değişkenler gibi gösterilip kutsandığı bir dünyada birincinin bilinçdışı; ikincinin zihniyet tarafından nasıl kuşatıldığını anlatıyor ve daha olgun bir toplumsallık için odaklanmamız ve hesaplaşmamız gereken asıl kategorilere işaret ediyor.”

Alper Görmüş

“Geçtiğimiz bir kaç yüzyıl içinde derinleşen bilimsel uzmanlaşma, kendini tanıma ve anlamaya ilişkin sorulara cevap arayanların birbirinden bihaber kalmalarına neden oldu. Bu kitap nörobilim ile sosyal psikolojiyi bir araya getirerek insanı anlamanın kapısını aralıyor. Biyolojik ve kültürel adaptasyonu bilimsel bilgiler ışığında bağlantılı olarak izlerken, hem insanı anlamak için bütüncül bir çerçeve öneriyor, hem de zihinle zihniyet arasındaki ilişkiyi açığa çıkararak duygu, düşünce ve davranışlarımızın işlevini anlamamızı sağlıyor.”

İzzet Özberki

hayykitap

34 TL
KDV’DEN MUAF TIR

